

Соня Мелоян
Румен Пенин
Петя Иванова
Драган Немцов

Сдружение „Природа назаем“
Център за образование,
култура и екология '21

**КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ
КЪМ
УЧЕБНОТО ПОМАГАЛО
„СВЕТЪТ ОКОЛО НАС“
ЗА ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ИЗБИРАЕМА
ПОДГОТОВКА
ПО
„ЧОВЕКЪТ И ОБЩЕСТВОТО“
ЗА 3. КЛАС**

Модул „ОКОЛНА СРЕДА“

АРТИДЕЯ
София, 2007

Това издание е разработено в рамките на проект „Екологичното образование и образованието за устойчиво развитие в началното училище в България“. Той се изпълнява от консорциум от организации: АМЕКО – Служба по околна среда, Фондация „Велдверк“ (Холандия), Сдружение „Природа назаем“ и Център’21-Варна (България) в партньорство с Министерството на образованието и науката и Министерството на околната среда и водите, с финансовата подкрепа на Програма МАТРА на Министерството на външните работи на Кралство Холандия. Този проект се изпълнява паралелно с проект „Подкрепа на природозащитното образование в България“, изпълняван от Съвет за теренни изследвания (Великобритания) и Фондация „ТАЙМ – екопроекти“, финансиран от Инициатива „Дарвин“ на Британското правителство.

Целта на проекта е да подкрепи развитието на устойчив капацитет сред началните учители и учителите, да подпомогне практическото прилагане на интегративния подход към екологичното образование и образованието за устойчиво развитие при организацията на учебния процес в училище. В рамките на двата проекта са разработени следните издания:

„Програма за подкрепа на образованието за устойчиво развитие в България“.

„Време за един нов свят“ (Информационен пакет за обучение на учители за начален етап).

„От концепцията към контекста“ (Информационен пакет за обучение на обучителите).

„Светът около нас“ (Учебни помагала за начален етап по модул „Околна среда“ към съответните предмети: „Роден край“ 1. клас, „Околен свят“ 2. клас, „Човекът и обществото“ 3. и 4. клас).

„Време за един нов свят“ (информационен плакат).

Интерактивен уеб сайт на адрес www.ekoobrazovanie.net с възможности за обмен на информация, идеи и материали сред професионално ангажираните в тази област.

Проектът се изпълнява пилотно в три региона на страната – областите Варна, Ловеч и Добрич.

Разработването на книга за учителя и учебно помагало за ученици за задължителноизбираема подготовка „Светът около нас“ за 3. клас към учебния предмет „Човекът и обществото“ се осъществи с експертното съдействие на г-н Ханс Смит от Фондация „Велдверк“ (Холандия).

Автори

- © Соня Василева Мелоян, 2007
- © Румен Любенов Пенин, 2007
- © Петя Анастасова Иванова, 2007
- © Драган Георгиев Немцов, 2007

Графичен дизайн

- © Боряна Владиславова Паскалева, 2007

Издателство

- © АРТИДЕЯ, 2007
- ISBN 978-954-764-049-8

СЪДЪРЖАНИЕ

Образователни идеи за околната среда и устойчивото развитие 3

Учебна програма за задължителноизбираема подготовка по „Човекът и обществото“ за 3. клас, модул „Околна среда“ 5

Методически насоки за работа с учебното помагало и с книгата за учителя 13

Методически разработки на уроци

Обобщена тема 1

Околна среда: опазване и защита
Животът в замърсената околна среда 16

Обобщена тема 2

Природни ресурси, производство и потребление
Моят избор 25

Обобщена тема 3

Обществена среда: културни различия и равенство
Лична и обществена собственост 33

Обобщена тема 4

Съвременни технологии и опазване на околната среда
Източници на енергия 40

Обобщена тема 5

Качество на живот
Здравословна среда за живот 43

Обобщена тема 6

Информираност, активност и справедливи решения
Защитени местности, резервати,
народни паркове 49

Примерно годишно разпределение
по учебни седмици 59

Термини и понятия 60

Приложения 62

Литература 76

ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИДЕИ ЗА ОКОЛНАТА СРЕДА И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Образователните материали книга за учителя и учебно помагало за ученици от 1–4 клас „Светът около нас“ за ЗИП по модул „Околна среда“ са разработени във връзка с образователните идеи за околната среда и устойчивото развитие. Те дават възможност да се развият познания за локални, регионални и глобални проблеми на околната среда в контекста на устойчивото развитие, да се формира критично мислене, да се развият идеи за бъдещето.

При конструиране на тематичното съдържание в образователните материали са възприети ключови теми на устойчивото развитие от Европейската стратегия за образование по околна среда и устойчиво развитие: опазване и защита на околната среда, разумно използване на природни ресурси, устойчиво производство и етични измерения на потреблението, съвременни технологии и опазването на околната среда, качество на живот, културни различия и равнопоставеност; информираност за мерките, свързани с устойчивото управление на околната среда.

Разглеждането на тези ключови теми в образователните материали е ориентирано не само към екологични проблеми, а и към въпроси, свързани със: бедността; личната и обществена собственост и отговорността за нейното стопанисване и развитие; равнопоставеността между половете, хората на различна възраст и етнокултурните общности; човешките права; мира и културните различия.

Образователното съдържание по възприетите теми се базира на прилагането на интегрирания подход. По този начин се откроява взаимовръзката между икономически, социални и екологични аспекти на околната среда, поставят се във фокус идеи и практики, водещи към устойчиво потребление и производство, към подобряване качеството на живот.

В учебното помагало „Светът около нас“ е осъществена взаимовръзка между образователните проблеми, които се изучават в културно-образователните области „Природни науки и екология“ и „Обществени науки, гражданско образование и религия“. Тази взаимовръзка между естествените и обществените науки, разглеждана в контекста на образованието по околна среда и устойчиво развитие, се разкрива чрез прилагането на интердисциплинарен подход. Тя дава възможност образователният процес да бъде насочен към интерактивни, ориентирани към динамични образователни модели, методи, наблягащи на необходимостта от критично мислене, социално осъзнаване и участие, балансирано интелектуално и емоционално развитие.

Обучението по учебното помагало „Светът около нас“ и книгата за учителя осигуряват възможност за работа в открит диалог, за участие в различни ситуации в природната и в социално-културната среда, за идентифициране и разрешаване на конфликти, за съвместно вземане на решения.

В основата на образователните материали (книга за учителя, учебно помагало за ученици „Светът около нас“ и учебни програми) за ЗИП по модул „Околна среда“ в 1.–4. клас са залегнали следните идеи:

- Водещи са идеите за образование по околна среда в контекста на устойчивото развитие, ключови теми, термини и понятия, образователни подходи и методи, съдържащи се в актуални документи на Европейския съюз (Стратегия за образование за устойчиво развитие на Икономическата комисия за Евро-

па и организация на обединените нации (ИКЕООН), Директива 85/377 на Европейския съюз и др.).

- Учебното съдържание по обобщените теми е съобразено с Държавните образователни изисквания за учебно съдържание (ДОИ за УС) на предмети от културно-образователните области: „Природни науки и екология“ и „Обществени науки, гражданско образование и религия“ за началния етап на основната образователна степен.

- Осъществена е съдържателна и формална връзка между учебните програми за задължителна подготовка (ЗП) и разработените в границите на проекта учебни програми за задължително-избираема подготовка (ЗИП) по модул „Околна среда“, чрез разработването им при спазване на единните рамкови изисквания, конкретизация на целите и на очакваните резултати от обучението.

- Взети са под внимание възрастовите възможности на учениците от началната училищна възраст.

- Урочните планове са разработени във връзка с образователни идеи и модел за активно научаване (цикъл на Колб), като са поставени акценти върху практическите дейности, досегашния опит на учениците, участието в проучване, откриване, експерименти, преживяванията и общуването.

- Образователните проблеми са въведени в учебните помагала за 1.–4. клас във връзка с конкретни примери от околната среда – природна и социална; потърсени са възможности за извеждане на екологични акценти във връзка с икономически и социални аспекти на разглежданите проблеми на околната среда.

- Осъществена е връзка между локални и глобални аспекти на околната среда.

- Включени са подходящи примери с паралели за състоянието на околната среда в миналото, настоящето и бъдещето на съответен регион от страната.

- Осигурени са възможности за междупредметни връзки чрез интегриране на обучението по: роден край, околна среда, човекът и природата, човекът и обществото, български език и литература, математика, изобразително изкуство, домашен бит и техника, физическа култура и спорт, час на класа.

За да се превърне учебната практика в част от промяната за устойчиво общество, е необходимо възприетите образователни идеи и подходи да допринесат за по-добро образование, да съдействат за провеждане на обучение чрез участие в учебния процес, да стимулират любопитството, съзидателността и желанието за поемане на отговорност за бъдещето. Чрез прилагане на подходите за образование за устойчиво развитие се цели в процеса на обучение да се фокусира върху социалното развитие, екологията, справедливостта и уменията за устойчив начин на живот.

Образованието за устойчиво развитие се нуждае от партньори. Подкрепата на училищното ръководство, знанията и педагогическият опит на учителите по всеки предмет, способността им да прилагат интердисциплинарен подход, да мотивират участието на учениците в учебния процес, са ключов фактор в образованието за устойчиво развитие. Образователните институции, неправителствените организации, родителската общност имат много важна роля при реализирането на идеите на образованието за устойчиво развитие, чрез подкрепа, участие и поемане на конкретни ангажменти в осъществяване на качествен образователен процес.

**УЧЕБНА ПРОГРАМА ЗА
ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ИЗБИРАЕМА
ПОДГОТОВКА
ПО „ЧОВЕКЪТ И
ОБЩЕСТВОТО“
ЗА 3. КЛАС
МОДУЛ „ОКОЛНА СРЕДА“**

**I. Общо представяне на
учебната програма**

Хорариум часове според Учебния план на училището:
седмично – 1 или 2 часа; годишно – 32 или 64 часа.

Учебната програма за ЗИП „Човекът и обществото“ – 3. клас представлява част от културно-образователната област „Обществени науки и гражданско образование“. Тъй като гражданското поведение предполага активна позиция по отношение проблемите на природната среда, то неизбежна е вътрешната близост на настоящата учебна програма с културно-образователната област „Природни науки и екология“.

Учебната програма (УП) за ЗИП „Човекът и обществото“ в 3. клас по модул „Околна среда“ представлява и част от системата учебни програми за ЗИП в 1.–4. клас, насочени към проблемите на околната среда и устойчивото развитие. В това си качество УП представя на по-високо познавателно ниво заложените шест обобщени теми:

- (1) Околна среда: опазване и защита;
- (2) Природни ресурси, производство и потребление;
- (3) Обществена среда: културни различия и равнопоставеност;
- (4) Съвременни технологии и опазване на околната среда;
- (5) Качество на живот;
- (6) Информированост, активност и справедливи решения.

Учебната програма е ориентирана към образователен модел, който предполага дейности на учениците за осмисляне на достъпни за възрастта им екологични, социални и икономически аспекти на околната среда. Докато в учебните програми за ЗИП „Природозащитно образование“ в 1. и 2. клас се акцентира на взаимовръзката Човек–Природа, то обогатеният познавателен, практически и социален опит на учениците позволява акцентът в 3. клас да бъде поставен върху взаимовръзката Човек–Общество.

Приоритетно място в програмата заемат дейностите на учениците в училищна и извънучилищна среда, участието в инициативи с училищно и местно (регионално) значение.

Водещ е дидактическият принцип за единство на: действие–познание–чувства. Той е съществен фактор в преодоляване увлечението по натрупване на информация и създава предпоставки познанията, опитът и чувствата да формират гражданско поведение и ценности.

Третокласниците анализират собствения опит, наблюдават ежедневието на хората край себе си, събират информация по загадена тема, участват в дискусия, спор, симулативна игра, публична изява. Това обогатява възможностите им да изградят собствено отношение към проблеми на съвременния свят.

**II. Цели на обучението по
ЗИП „Човекът и
обществото“ в 3. клас**

Учебната програма за ЗИП „Човекът и обществото“ по модул „Околна среда“ в 3. клас надгражда общообразователния минимум по ядра и стандарти на задължителната подготовка (ЗП). Чрез интегралния характер на учебното съдържание, контекста и дейностите се цели учениците:

- да участват в обсъждане на различни мнения при определяне на нужди и разхищение;
- да разбират, че някои природни ресурси са изчерпаеми, а други – незчерпаеми;
- да разбират влиянието на собствените и чуждите действия и начина на живот върху околната среда;

- да оценяват възможностите за избор при производството и потреблението и влиянието им върху околната среда;
- да оценяват положителната и отрицателната роля на техниката и технологиите за живота на отделния човек и за околната среда;
- да разбират необходимостта от сътрудничество и да проявяват желание за участие в природозащитна дейност.

ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗИП ЧОВЕКЪТ И ОБЩЕСТВОТО В ТРЕТИ КЛАС И УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ

III. Очаквани резултати		IV. Учебно съдържание (теми, понятия, контекст и дейности, междупредметни връзки)			
Ядра на учебното съдържание	Очаквани резултати на ниво учебна програма	Очаквани резултати (по теми)	Основни нови понятия (по теми)	Контекст и дейности (за цялата програма)	Възможности за междупредметни връзки
1	II. Човекът и неговата среда. (ДОИ по ЧО)	3	4	5	6
II. Човекът и неговото здраве. (ДОИ по ЧП)	II. Изброява хигиенни практики за здраво тяло. III. Дава примери за последиците от взаимодействието между човека и околната среда. IV. Изгражда чувство на увереност и умение за общуване.	Обобщена тема 1. Околна среда: опазване и защита. Тема 1.3. Животът в замърсена околна среда. Тема 1.3. - А. Откриване на поражението в околната среда. Очаквани резултати (знания, умения, отношение): 1. Събира достъпни данни за замърсяване на околната среда; 2. Диференцира (най-общо) причините за замърсяване на околната среда; 3. Проявява загриженост за състоянието на околната среда. Тема 1.3. - Б. Замърсявания в околната среда - последици за живота на растенията, животните, хората. Очаквани резултати (знания, умения, отношение): 1. Прави изводи (въз основа на събраните данни за замърсяване на околната среда) за последици върху състоянието на растенията, животните, хората; 2. Четете примери за справяне с причините за замърсяване на околната среда; 3. Проявява желание за личен принос в разрешаване на проблемите.	1. Взаимна зависимост Вредни вещества	1. Работи в група. Участва в срещи с представители на местната власт, отговарящи за екологията. Събира достъпни данни (от телевизия, вестници, представители на местната власт и др. източници) за състоянието на околната среда в селището. Класифицира събраните данни по видове. Диференцира причините за замърсяване на околната среда в селището и видовете замърсители (в най-общ план). Съставя съобщение за състоянието на околната среда в селището и го огласява публично по подходящ начин (плакат, листовки, медии, интернет и др.)	Български език и литература Използват четенето и писането като средство за проучване и изясняване на идеи, свързани с околната среда. Служат си със средствата на речевия етикет при общуването с представителите на различни институции. Използват средствата на театралното изкуство, за да изразят свои идеи и позиции по отношение на проблемите от околната среда. Ориентират се в опозицията гобро-зло в конкретни ситуации, свързани с победението на хората и съхраняването на природните ресурси за бъдещите поколения.
I. Аз и моят свят. (ДОИ по ГО)	Стандарт 2. Изброява хигиенни практики за здраво тяло. Стандарт 3. Дава примери за последиците от взаимодействието между човека и околната среда. Стандарт 4. Изгражда чувство на увереност и умение за общуване. Очаквани резултати (знания, умения, отношение): 1. Доказва зависимостта между жива и нежива природа; 2. Прави предположения (в група) за наличие във въздуха, водата, почвата (в замърсени райони на селището) на познати вредни вещества и отравяне върху растенията, животните, хората. 3. Споделя загриженост за състоянието на околната среда.	Обобщена тема 2. Природни ресурси, производство и потребление. Тема 2.3. Моят избор. Тема 2.3. - А. Стоки и услуги, без които не мога (еднаквост и различие между хората).	2. Еднаквост Различие Взаимна зависимост	2. Определя стоки и услуги от първа необходимост. Решава изчислителни задачи за определяне паричните средства,	
II. Човекът и неговата среда. (ДОИ по ЧО)	Стандарт 1. Определя значението на някои природни дадености (вода, почва и др.) за живота на хората. Стандарт 3. Дава примери за последиците от взаимодействието между човека и околната среда. Стандарт 3. Назовава дейности на	Обобщена тема 2. Природни ресурси, производство и потребление. Тема 2.3. - А. Стоки и услуги, без които не мога (еднаквост и различие между хората).	2. Еднаквост Различие Взаимна зависимост	2. Определя стоки и услуги от първа необходимост. Решава изчислителни задачи за определяне паричните средства,	
III. Човекът и неговото здраве. (ДОИ по ЧП)	Стандарт 1. Определя значението на някои природни дадености (вода, почва и др.) за живота на хората. Стандарт 3. Дава примери за последиците от взаимодействието между човека и околната среда. Стандарт 3. Назовава дейности на	Обобщена тема 2. Природни ресурси, производство и потребление. Тема 2.3. - А. Стоки и услуги, без които не мога (еднаквост и различие между хората).	2. Еднаквост Различие Взаимна зависимост	2. Определя стоки и услуги от първа необходимост. Решава изчислителни задачи за определяне паричните средства,	

1	II. Аз съм гражданин на моята държава. (ДОИ по ГО)	2	човека, водещи до нарушаване на равновесието в природата. Стандарт 2. Разбира понятието „гражданин на България“; познава основните права, свободи и отговорности; знае правата на детето и основни организации в тяхна подкрепа. Очаквани резултати (знания, умения, отношения): 1. Разграничава продукти и услуги от първа необходимост; 2. Участва в изработване на план/модел/схема за разумно използване на стоките в ежедневието; 3. Проявява интерес към разглеждане на проблема от различни гледни точки.	3	4	5	6	
	Чужди езици Правят устни и писмени изказвания на чужд език във връзка с природни обекти и човешки дейности. Математика Извършват действия с изучените мерни единици за дължина, маса, пари при решаване на практически задачи.	необходими за задоволяване потребности от първа необходимост. Обяснява (по достъпен начин) социалното различие между хората. Посочва факти на недоимък и различие в живота на хората край него. На база математически изчисления мотивира личния избор за икономична употреба - работа в група. Участва в групова работа за изработване на план/модел/схема за разумно използване на стоките в ежедневието. Участва в симулативна игра с герои: производител, потребител, защитник на природата, защитник на бъдещите поколения.	Очаквани резултати (знания, умения, отношения): 1. Разграничава продукти и услуги от първа необходимост; 2. Оценява различията/възможностите за потребление; 3. Проявява разбиране и толерантност към различието. Тема 2.3. - Б. Разхищение и глад, охолство и бедност (еднаквост и различие между хората). Очаквани резултати (знания, умения, отношения): 1. Описва факти, посочващи различията между хората в дадения аспект; 2. Оценява различието между хората (по отношение на възможностите за потребление) като проблем и на индивид, и на обществото; 3. Осъзнава проблема като значим и за отделния човек, и за обществото. Тема 2.3. - В. Кой избор е разумен? Очаквани резултати (знания, умения, отношения): 1. Описва различни гледни точки (на производител, защитник на природата, на консуматор, на бъдещите поколения) за оценяване избора на стоки и услуги; 2. Участва в изработване на план/модел/схема за разумно използване на стоките в ежедневието си; 3. Сътрудничи с останалите ученици от класа/групата.	3. Чертаят върху квадратна мрежа при изработване на модели, схеми. Музика Откриват еднаквост и различие в музикал-	3. Класифицира по показател лична (своя/чужда) и обществена собственост примери от околната действителност. Участва в екскурзия до място, което е	3. Взаимна зависимост Равнопоставеност	3. Обобщена тема 3. Обществена справедливост и равнопоставеност. Тема 3.3. Лична и обществена собственост. Тема 3.3. - А. Собственост - моя и чужда. Очаквани резултати (знания, умения, отношения):	
II. Роден край. (ДОИ по ЧО)	I. Роден край. (ДОИ по ЧО) II. Човекът и неговата среда. (ДОИ по ЧО) II. Аз и светът на възрастните.	2. Описва родното селище и родния край. Стандарт 5. Описва елементи от ежедневието на българите през различните епохи. Стандарт 1. Различава основните видове собственост. Очаквани резултати (знания, умения, отношения):	3. Обобщена тема 3. Обществена справедливост и равнопоставеност. Тема 3.3. Лична и обществена собственост. Тема 3.3. - А. Собственост - моя и чужда. Очаквани резултати (знания, умения, отношения):	3. Взаимна зависимост Равнопоставеност	3. Класифицира по показател лична (своя/чужда) и обществена собственост примери от околната действителност. Участва в екскурзия до място, което е	3. Чертаят върху квадратна мрежа при изработване на модели, схеми. Музика Откриват еднаквост и различие в музикал-		

1	2	3	4	5	6
(ДОИ по ГО)	<p>1. Описва наблюдавано отношение към личната и обществената собственост;</p> <p>2. Предлага инициативи за опазване на обществената собственост;</p> <p>3. Проявява инициативност/готовност за участие в дейности по опазване на обществената собственост.</p>	<p>1. Класифицира примери (на достъпно ниво) на лична (своя и чужда) собственост и общественост;</p> <p>2. Описва и оценява наблюдавано отношение към личната (своя и чужда) и обществената собственост;</p> <p>3. Отнася се критично към раззищението и похабяването на личната и обществената собственост.</p> <p>Тема 3.3. - Б. Лична и общественост - в конфликт или в единство.</p> <p>Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <p>1. Предлага инициативи за опазване на личната и обществената собственост в училището;</p> <p>2. Участва в планиране и осъществяване на дейности за опазване/поддържане на определени обекти;</p> <p>3. Проявява инициативност/готовност за участие в дейности по опазване на обществената собственост.</p>	<p>4. Взаимна забвисимост</p> <p>Източници на енергия</p> <p>Изчерпаеми неизчерпаеми</p> <p>Опазване на околната среда</p> <p>Развитие</p>	<p>обществена собственост.</p> <p>Прави най-обща оценка (по предварително зададени показатели) на състоянието на обществената собственост - работа в група.</p> <p>Участва в дискусия, споделя и аргументира оценката на групата, изслушва мнението на останалите групи.</p> <p>Участва в казуси по темата (отношение към личната собственост - своя и чужда).</p> <p>Участва в мозъчна атака на тема: „Как да се опази обществената собственост?“</p>	<p>ното изкуство.</p> <p>Изобразително изкуство</p> <p>Проучват и изобразяват бързи между обекти от една среда, между обекти и среда, между обекти от различни среди при разкриване на бързи на взаимна забвисимост между тях.</p> <p>Използват познати материали и техники за изработване на плакати, листовки, рекламни диглянки и др. за опазване на околната среда.</p> <p>Домашен бит и техника</p>
<p>II. Човекът и неговата среда. (ДОИ по ЧО)</p> <p>I. Вещества, тела и организми. (ДОИ по ЧП)</p>	<p>Стандарт 2. Дава примери за последиците от взаимовъздействието между човека и околната среда.</p> <p>Стандарт 4. Дава примери за промени в околната среда и бита на хората, настъпили в резултат на някои технически нововъзбедения.</p> <p>Стандарт 1. Различава вещества по свойства и употреба.</p> <p>Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <p>1. Представя познати средства/начини за производство на енергия;</p> <p>2. Описва и подрежда по степен на икономичност различни електрически уреди;</p>	<p>Обобщена тема 4. Съвременни технологии и опазване на околната среда.</p> <p>Тема 4.3. Съвременни технологии - производство и икономична употреба на енергия.</p> <p>Тема 4.3. - А. Източници на енергия.</p> <p>Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <p>1. Представя познати средства/начини за производство на ел. енергия;</p> <p>2. Събира, анализира данни за степента на икономичност на електр.</p>	<p>4. Представя извадки от детски енциклопедии, описващи производството на електрическа енергия.</p> <p>Класифицира източниците на енергия като изчерпаеми и неизчерпаеми.</p> <p>Решава достъпни казуси по темата.</p> <p>Събира, систематизира математически данни за степента на икономичност</p>	<p>4. Прилагат идеи за икономично потребление при описание работата на домашни електрически уреди.</p> <p>Изработват предмети и изделия, при което осмислят ползата от екологичните норми в дейността на човека.</p> <p>Планират и организират дейности и проекти за околната среда.</p>	

1	2	3	4	5	6
<p>I. Роден край. (ДОИ по ЧО)</p> <p>II. Човекът и неговата среда. (ДОИ по ЧО)</p>	<p>Стандарт 2. Описва родното селище и родния край. Стандарт 1. Определя значението на някои природни дадености (вода, почва и др.) за живота на хората.</p> <p>Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Представя местни институции и организации, ангажирани с опазване и защита на околната среда; 2. Присъединява се към усилията на природозащитни организации на местно ниво; 3. Осъзнава работата на информираност и активност по отношение проблемите на околната среда. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. то на останалите ѝ елементи; 2. Прави предложения за опазване на биоразнообразието; 3. Осъзнава зависимостта на човека от природата. <p>Обобщена тема 6. Информираност, активност и справедливи решения. Тема 6.3. Институции и организации за опазване на околната среда. Тема 6.3. - А. Държавни и местни институции за опазване на околната среда - права и отговорности. Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знае за съществуването на държавни и местни институции, отговорни за опазване на околната среда; 2. Участва в среща с представители на местни институции; 3. Проявява интерес към проблемите на околната среда. <p>Тема 6.3. - Б. Национални и местни природозащитни организации - права и отговорности. Очаквани резултати (знания, умения, отношения):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знае за съществуването на природозащитни организации на местно и национално ниво; 2. Участва (според възможностите) в акции на местни природозащитни организации; 3. Проявява интерес и активност при решаване локални проблеми на околната среда. 	<p>б. Взаимна зависимост</p> <p>Качество на живот</p> <p>Опазване на околната среда</p> <p>Развитие</p>	<p>начин.</p> <p>б. Участва в срещи с представители на местни институции и организации, ангажирани с опазване на околната среда. Взаимодейства в дейността си с ръководството на училището, училищното настоятелство, родителите. Взаимодейства в дейността си с представители на местни институции и организации, ангажирани с опазване на околната среда, с медиите. Участва (според възможностите) в акции на местни природозащитни организации. Дава публичност на дейността си пред училищния колектив, родителите, общественоста в квартала/селището.</p>	

V. Специфични форми и методи за оценяване постиженията на ученика в ЗИП по „Човекът и обществото“ в 3. клас в модул „Околна среда“

Оценяването на постиженията на учениците по ЗИП „Човекът и обществото“ в 3. клас се съобразява с действащата система за оценяване. Поставят се текущи оценки и годишна оценка.

Приоритетно се оценява изпълнението на проблемни и практически задачи, участието в групова работа, проявите на активност и инициативност, преживяванията в общуването.

Чрез оценяването се формират умения за рефлексивно поведение и самооценка.

На оценяване подлежат ключови знания, умения и отношения по обобщени групи компетентности.

- Разбирането на връзката между негативната човешка интервенция в природата и намаляването на биоразнообразието се оценява чрез: задачи за проучване, събиране и класифициране на информация, изследване на причини, участие в срещи с представители на местната власт.

- Знанията и уменията разумно да се използват стоки и услуги се установяват чрез: задачи за класифицирането на стоките и/или услугите според степента на необходимост, мотивиран личен избор, участие в ситуативни игри за социални конфликти, произтичащи от екологични проблеми.

- Знанията и отношението към личната (своя и чужда) и обществената собственост се определят чрез класифициране на примери за видовете собственост, оценяване на наблюдавано поведение, прояви на инициативност за опазване и на рефлексивно поведение.

- Знанията за съвременни технологии за производство и икономична употреба на енергия се диагностицират чрез класифициране на източниците на енергия, решаване на достъпни казуси, събиране и интерпретиране на данни, даване на добри и лоши примери, представяне на свои идеи, рефлексивно поведение.

- Уменията да оценяват и прогнозираат взаимната зависимост между средата на живот и личната и обществената култура се проверяват чрез участие в обсъждане на здравословни теми, срещи с медицински лица, устни и писмени изложения за отговорността на човека, оценяване на наблюдавано поведение, даване на препоръки.

- Желанието да участват в природозащитна дейност се оценява при взаимодействието с представители на местни институции и организации, ръководството на училището, родителите за изпълнение, инициране и популяризиране на конкретни дейности за опазване на околната среда.

VI. Методически указания за прилагане на учебната програма по ЗИП „Човекът и обществото“ в модул „Околна среда“

Цялостната дейност в обучението по ЗИП „Човекът и обществото“ в 3. клас е ориентирана към готовността на ученика да усвоява и прилага в нови ситуации учебното съдържание. Подборът на методи, средства и подходи се подчинява на съвременните изисквания за действеност, интегративност, самостоятелност и проблемност. Специфични форми и методи за организиране на педагогическо взаимодействие са целенасоченото и системно наблюдение, екскурзията, краеведската и проучвателна дейност.

На учениците се дава възможност да взаимодействат с представители на местни институции и организации, с ръководството на училището, родителите, да популяризират конкретни дейности за опазване на околната среда. Учениците проучват, събират, класифицират информация, участват в ситуативни игри, решават достъпни казуси, представят свои идеи.

Прилагат се активни методи на обучение, създава се учебна среда, в чийто център са образователните потребности, интересите и чувствата на ученика.

МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА РАБОТА С УЧЕБНОТО ПОМАГАЛО И С КНИГАТА ЗА УЧИТЕЛЯ

Учебният комплект за задължителноизбираема подготовка (ЗИП) по „Човекът и обществото“, модул „Околна среда“ включва учебно помагало за ученици и книга за учителя.

Съдържанието на модула е съобразено с Държавните образователни изисквания за учебно съдържание и с учебната програма за задължителна подготовка (ЗП) по учебните предмети: човекът и обществото и човекът и природата. Използвани са възможности за междупредметни връзки с учебните предмети: изобразително изкуство, домашен бит и техника, български език и литература и др. Специфичните знания, умения и отношения за околната среда са свързани с непосредствено заобикалящата среда.

Основните учебни проблеми, застъпени в модула, произтичат от актуалните проблеми на околната среда в контекста на устойчивото развитие на обществото. Те са представени като взаимносвързани части на системата: икономика–общество–екология. По този начин учениците разбират, че истински устойчивата икономика се основава на природните процеси. Когато учениците изучават екологията във връзка с това, как функционира природата, те получават представа за логиката на мислене в отделните системи (в природата и в обществото). Тези идеи се поставят в основата на научните изследвания, строителството, промишлеността, стопанството. Учениците усвояват нова система на мислене.

Постепенно те разбират значението на природосъобразния начин на живот в съвременното общество.

Учебните проблеми са съобразени с възрастовите възможности на учениците от 3. клас.

Учебното помагало се състои от поредица уроци по обобщените теми и специфичните теми към тях за 3. клас на учебната програма за ЗИП по модула.

В съдържанието на уроците в учебното помагало е осъществен баланс между визуалния материал и текстовете, съобразно възможностите на учениците в 3. клас за разширяване и над-

граждане на знанията и практическите умения.

Текстовете не са големи по обем. Информацията е систематизирана. Тя съдържа обособени по учебните проблеми научни знания. Нагледните материали включват документи – фотоси на обекти и среда; репродукции от изобразителното изкуство и народното творчество, ученически произведения; снимки, които показват моменти от изпълнението на някои учебни задачи в клас и извън училище.

Към всеки урок са включени въпроси и задачи за самостоятелна и групово работа. Важна съставна част на уроците са задачите за *творчески дейности*. Някои от тези задачи са обособени като самостоятелни уроци с акцент изобразителна дейност. Учебните задачи се изпълняват в работни листове (включени като приложения в книгата за учителя или в учебното помагало), в тетрадки за писане, в блокове за рисуване, апликиране и художествено конструиране. По този начин учебното помагало е пригодено да се ползва многократно в училище.

Книгата за учителя обхваща следните по-главни съставки: (1) учебна програма за ЗИП по модул „Околна среда“ за 3. клас; (2) методически разработки на уроците по обобщени теми; (3) примерно годишно разпределение на учебното съдържание по учебни седмици; (4) приложения към някои от уроците в учебното помагало; (5) термини и понятия и др.

Структурата на включената в книгата за учителя учебна програма за ЗИП по модул „Околна среда“ е съобразена с учебната програма за ЗП по учебните предмети на културно-образователните области „Природни науки и екология“ и „Обществени науки и гражданско образование“ (ядра, стандарти, очаквани резултати, термини и понятия на практическа основа, контекст и дейности и междупредметни връзки). Особеното в учебната програма е, че учебното съдържание е ориентирано към шест глобални теми на Европейската стратегия за образование за устойчиво развитие на Икономическата комисия на ООН. В структурата и съдържанието на учебната програма те са възприети като шест обобщени теми.

Методическите разработки на уроци са написани по общ план: тема, цел, времетраене, дейности, обратна връзка. В „дейности“ се проследява накратко хода на урока; посочват се препоръчителни методи и средства за постигане на целта и задачите.

Последователността на методическите разработки на уроците в книгата за учителя е по обобщените шест теми. Към всяка една от тях има и уроци за обучение извън класната стая – за наблюдение в заобикалящата среда и развитие на творческото мислене, както и за практическа работа (опити в природната среда; творчески дейности и др.).

В примерното годишно разпределение е предложен вариант за групиране и последователност на уроци по различни теми, което поставя определени акценти на учебно-възпитателния процес по модула „Околна среда“. Този процес като цяло, независимо от конкретните варианти, които правят учителите по места, е необходимо да се основава на шестте обобщени теми и на учебната програма за ЗИП, залегнали в Европейската стратегия за образование за устойчиво развитие на Икономическата комисия на ООН.

Необходимо е да се прави разлика между езика, термините и понятията в учебната програма, от една страна, и текста в учебното помагало за учениците, от друга страна. В учебното помагало езикът е съобразен с възрастовите особености на учениците; знанията (вкл. понятия и термини за околната среда) се усвояват на сетивно-практическа основа, в досег с конкретната среда, в която живеят учениците. На преден план е поставено емоционално-естетическото и оценъчното отношение към заобикалящата среда.

В разнообразието от традиционни и съвременни методически подходи и средства важна роля е отредена на интерактивните форми с акцент върху игровите ситуации; работата в екип; взаимовръзката между природната и социалната среда.

В книгата за учителя, освен методическите разработки на уроците, са включени и приложения за учители и за ученици. Приложенията за учителя съдържат допълнителна информация към уроците, текстове за прочит в клас, инструкции за изпълнение на практически задачи и др. Приложенията за учениците към учебното помагало, по преценка на учителя, могат да бъдат тиражирани (чернобели ксерокопия) за ползване в клас; допълнени с нови текстове, изображения и практически задачи или да бъдат разработени други приложения по идеи на учителя. Ако в училището/селището няма възможност приложенията да се тиражират, учителят може да ги възпроизвежда на черната дъска в клас, на друг по-голям лист или да даде подробни указания на учениците как да изпълнят съответните задачи.

Учебното помагало по модул „Околна среда“ не ограничава, а стимулира педагогическото творчество на учителя. Уроците в помагалото поставят основните проблеми на околната среда, които учителят конкретизира, обогатява и разширява, опирайки се на непосредствения житейски опит на учениците. В това отношение той може да променя темата, съдържанието, задачите, последователността и редуването на уроците в помагалото с оглед на по-пълното доближаване до главната цел – приобщаване на учениците от начална училищна възраст към проблемите на заобикалящата среда.

Обобщена тема 1

Околна среда: опазване и защита

Животът в замърсената околна среда

Обобщената тема „Околна среда: опазване и защита“ включва компоненти на околната среда: почва, въздух и климат, вода, ландшафт и др., взаимодействията между тях и влиянието, което човекът оказва със своята стопанска дейност върху състоянието на околната среда. Какво е отношението на хората към състоянието на околната среда днес? Познанията, необходими за устойчиво развитие, поставят разумното използване на околната среда според потребностите на настоящето, без да се накърняват възможностите за бъдещите поколения.

Чрез обучението по тази тема учениците:

- доказват зависимостта между живата и неживата природа;
- правят предположения за наличие във въздуха, водата, почвата (в замърсени райони на селището) на познати вредни вещества, за отражение върху растенията, животните, хората;
- споделят загриженост за състоянието на околната среда в резултат на човешката дейност.

Уроци по обобщена тема 1:

- Въздух – замърсяване и опазване
- Водата – кръвта на природата
- Почвите – замърсяване и опазване
- Опазването на земята, водата и въздуха в творчеството на децата

Урок за творческа дейност

- Замърсяване с битови отагъци

Урок за наблюдение

- Метла или прахосмукачка

Урок за творческа дейност

Тема на урока

Въздух – замърсяване и опазване

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Учениците да осъзнаят важността на проблема със замърсяването на въздушната среда и въздействието върху живите организми. Да осмислят своето отношение към проблема и да посочат начини за намаляване на замърсяването на въздуха, който е жизненоважна част от природата.

Материали: текст и илюстрации в учебното помагало, свързани с темата, лист и материали за рисуване.

Методически насоки

В началото на урока учителят запознава учениците със същността на проблема за замърсяването на въздуха. Отделя внимание на източниците на замърсяване и замърсяващите вещества. Посочва пораженията, които може да нанесе замърсеният въздух върху организмите и човека. Насочва учениците към възможността за решаване на проблема. Дава конкретни примери от личен опит и от нашата действителност.

Учениците се оставят самостоятелно да обобщят наученото и разбраното от беседата на учителя чрез разнообразни задачи (Приложение 1).

В задачата за горите („белите гробове на природата“) се търси връзката между чистотата на въздуха и неговото замърсяване от стопанската дейност на хората. Учениците се поощряват да търсят варианти на решаване на проблема със замърсяването на въздуха с примери от родния край или страната.

Поставя се задача да се измислят подходящи надписи под илюстрациите с цел обобщаване на знанията и възможност за изява, чрез съставяне на точни и ясни надписи под илюстрациите.

Накрая на часа се прочитат и коментират част от поставените надписи под илюстрациите. Разглеждат се най-интересните илюстрации, посочени от учениците по темата.

Учителят анализира изпълнението на задачите.

В помощ на учителя:

С помощта на природна карта на страната учителят може да покаже най-замърсените райони на страната, като даде обобщена информация за източниците на замърсяване.

Замърсяването на атмосферния въздух е сред най-важните екологични проблеми на България. Въздухът се замърсява от различни източници:

- промишлени предприятия,
- химизация на земеделието,
- транспорта и др.

Най-замърсени са въздушните басейни над София, Девня, Бургас, Димитровград, Марица–Изток, Перник, Пловдив, Златица–Пирдоп и др. Главни замърсители са: енергетиката, металургията, химическата промишленост, производството на цимент, транспортът.

Годишно у нас се изхвърлят над 50 млн. тона замърсители от предприятията на енергетиката, а общо за страната от всички видове замърсяващи производства тази цифра достига над 67 млн. тона. Замърсяващите вещества попадат от въздуха в другите природни компоненти – вода, почва, растения и животни, а оттам оказват влияние и върху човека.

Сред източниците на замърсяване на околната среда е и *транспортът*, който се характеризира с различни технологични особености. Обикновено замърсяването от него има линеен характер. Основен замърсител на околната среда са автомобилите (леки и товарни), чиито двигатели работят с бензин (ок. 75%), следвани от въздушния транспорт (ок. 5%), автомобилите на дизелово гориво, тракторите и другите земеделски машини, водния и железопътен транспорт. Основните замърсяващи вещества, които се изхвърлят в околната среда от тези „подвижни“ източници, са около 40, като тук се отнасят въглеродният двуокис, въглеродородите, азотните окиси, съединенията на оловото, цинка, кадмия и др.

Движещите се в страната над 12 000 тежки товарни автомобили, над 8500 автобуси, над 250 морски и речни товарни и пътнически кораби, милионите частни автомобили, а също и самолетите непрекъснато изхвърлят в околната среда замърсяващи вещества. Редица участъци в районите на автогарите, гарите, пристанищата, летищата и многобройните гаражи са силно замърсени. Около главните шосейни магистрали на страната земите са силно замърсени с токсични вещества, превишаващи многократно допустимите норми.

Тема на урока
Водата — кръвта на природата

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Учениците да разберат и осъзнаят същността на проблема със замърсяването на водата и необходимостта от опазване на нейната чистота. Да осмислят своето отношение към проблема, като посочат начини за намаляване и решаване на замърсяването на водите, които също са жизненоважна част от природата.

Материали: текст и илюстрации в учебното помагало, свързани с темата, различни източници – енциклопедии, специализирани книги и др.

Методически насоки

Учителят запознава учениците със същността на проблема за замърсяването на водите. Отделя внимание на източниците на замърсяване и замърсяващите вещества. Посочва пораженията, които може да нанесе замърсената вода върху организмите и човека. Насочва учениците към възможността за решаване на проблема. Дава конкретни примери от личен опит и от нашата действителност.

Дейност 1. *Самостоятелна работа за събиране на специализирана информация.* На учениците се поставя задача да потърсят информация за състоянието на водите в своето селище. Да проучат откъде домът им се снабдява с питейна вода. Могат в малки светли шишенца да донесат вода от различни водоизточници в селището и околността – реки, езера, блато, канал и пр. След проучванията получената информация може да бъде обобщена в таблица със следните графи: *Река в селището. Кой замърсява водите ѝ? Какви са замърсителите? Как може да се опази водата от замърсяване?*

Донесените шишенца могат да се поставят едно до друго и да се установи в каква степен е оцветена водата в тях. На шишенцата се поставят малки етикети с надписи: откъде е взета водата и датата и часа на вземане. Обяснява се на учениците, че шишенцата могат да се дадат за анализ в научна лаборатория, за да се установи: съставът на водата, дали в нея има замърсители и какви са те.

Дейност 2. *Работа с илюстрациите в помагалото.* В помагалото са представени илюстрации, свързани с проблемите на замърсяването на водите. На учениците се поставя задача да помислят и поставят подходящи надписи под илюстрациите. Обръща им се внимание да разгледат внимателно илюстрациите, да не пропускат детайлите. Накрая надписите се обсъждат. Могат да се поставят въпроси във връзка със същността на илюстрациите. Учителят анализира изпълнението на задачите.

В помощ на учителя:

Стопанската дейност води до увреждане качествата и на водните ресурси. Над 50% от поречията на Марица, Огоста, Искър, Вит, Осъм и Камчия са замърсени. Промисленото производство е довело до появата на критично замърсени участъци в реките Огоста, Вит, Янтра, Русенски Лом, Провадийска река, Струма, Арда, Айтоска река, Камчия, Тунджа, Марица, Искър и др. Тези реки от своя страна водят до замърсяване на р. Дунав и Черно море. Изследванията на учените показват, че ежедневно в Черно море се изхвърлят ок. 480 000 куб. м. промишлени от-

падъчни непречистени води. Само през 1994 г. в Черно море е имало 11 разливания на нефт.

Общият обем на изхвърляните отпадъчни води от стопанската дейност на предприятията достига ежегодно ок. 600–650 млн. куб. м., а отведените от обществените канализации отпадъчни води са ок. 710 млн. куб. м. Значителни количества от отпадъчните води у нас не се пречистват. Общият брой на пречиствателните станции и съоръжения за пречистване на отпадъчни води в страната е 744, като част от тях работят с непостоянен режим. Над 45 селища у нас имат свои пречиствателни станции.

Най-голям дял в замърсяването на водите има химическата промишленост (над 70%), следвана от рудодобива и металургията, енергетиката, хранително-вкусовата и целулозно-хартиената промишленост.

Тема на урока:

Почвите — замърсяване и опазване

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Учениците да осъзнаят важността на проблема със замърсяването на другия компонент на околната (природна) среда – почвата. Да разберат необходимостта от опазване на нейната чистота. Да осмислят своето отношение към проблема, като посочат начини за намаляване и решаване на замърсяването на почвите, които са много важна за живота на хората част от природата.

Материали: текст и илюстрации в учебното помагало, свързани с темата, различни източници – енциклопедии, специализирани книги и др.

Методически насоки

Поради специфичността на почвите като природен компонент е необходимо да се изясни децата какво разбират под почва и защо почвите са жизненоважни за хората и за много организми. Посочват се кои са източниците и пътищата на замърсяване на почвите. Поставя се въпросът: Как от почвите замърсителите могат да достигнат до човека и да предизвикат заболявания?

Дейност 1. *Работа с илюстрациите.* В помагалото има няколко илюстрации, свързани с разглеждания проблем. Обръща се внимание на учениците за тяхната същност, като се насочват да откриват източниците на замърсяване и замърсяващите вещества.

На тази основа им се поставя задачата да отговорят на въпросите, като попълнят предоставената им бланка (Приложение 2). След завършване на задачата се обсъждат отговорите на учениците и се обръща специално внимание на отговорите, свързани с ограничаването на замърсяването на почвите.

Дейност 2. *Самостоятелна работа за събиране на специализирана информация.* На учениците се поставя задача да проучат има ли замърсени почви в района на тяхното селище. Могат да донесат в кибритена кутийка малко почва от района на тяхното жилище или около селището. Нареджайки кутийките една до друга, те ще видят различия в цвета ѝ и структурата. Учителят може да обясни за съществуването на различни почви, с различни качества, най-ценното от които е плодородието. Независимо

какъв вид е почвата, тя трябва да бъде опазвана от замърсяване, тъй като на нея дължим производството на различни хранителни продукти. Използва се работният лист от Приложение 2.

Обратна връзка

В уроците „Въздух – замърсяване и опазване“, „Водата – кръвта на природата“ и „Почвите – замърсяване и опазване“ се оценяват знанията и уменията на учениците да разбират и оценяват замърсяването на въздуха, водите и почвите, да правят връзка между стопанската дейност на хората и замърсяването на околната среда, да посочват начини за нейното пречистване и подобряване на качествата ѝ.

В помощ на учителя:

Прилагането на **неправилна агрохимия в земеделието**, т.е. третирането на растителните видове с различни изкуствени торове и препарати за защита (пестициди, хербициди и др.) води до значителни площи **замърсявания на обработваемите земи**. Последните агрохимични проучвания показват засилена тенденция към влошаване на хранителния режим и плодородието на нашите почви в резултат на неблагоприятната икономическа обстановка, некомпетентното отношение при торенето и липсата на гържавна политика в областта на химизацията на земеделието. Необходимо е приемането на закони, точно регламентиращи приложението на торове и препарати в земеделието, за да се избегнат негативните екологични последици. Замърсяването на почвите у нас е локализирано около КЦМ Пловдив, района Пирдоп–Златица, Марица–Изток, Димитровград, Кърджали, Девня и др. Главни замърсители на нашите почви са тежките метали – олово, мед, цинк, кадмий, живак, арсен, както и редица органични замърсители. В зависимост от източниците на замърсяване на почвите с тежки метали е установено, че на промишлеността се падат около 60% от замърсяванията, на химизацията на селското стопанство – около 30% и на транспорта – около 5%. У нас са замърсени около 45 хил. хектара с тежки метали. Състоянието на почвите в страната се следи в над 200 специално избрани пункта, което позволява да се вземат екологосъобразни решения в районите, засегнати от замърсяванията.

Тема на урока:

**Опазването на земята,
водата и въздуха в
творчеството на децата**
Урок за творческа дейност

Времетраене – 1 учебен час.

Цели: Чрез конкретни наблюдения и сравнения на природни обекти и среда да се развият умения за откриване и отразяване на визуални белези на промяна в околната среда в резултат на човешка дейност. Да се работи за развиване на естетическо чувство към красотата на природата и загриженост за нейното опазване.

Материали: илюстрациите в учебното помагало (снимки, детски рисунки, визуални знаци, постери, свързани с опазване на околната среда), рисувателен лист, цветни и черни материали за рисуване.

Методически насоки

Дейност 1. Учителят активизира представи и впечатления за обекти от гагена среда – вода, въздух, суша. Насочва учениците да правят съпоставки по аналогия и контраст, като обръща внимание на красотата и хармонията в природата и разру-

шаването ѝ в резултат на стопанска дейност на хората и природни бедствия. Учителят поставя въпроси за позитивни и негативни изменения в природата (вода, въздух, суша) и последици за хората и за природата. Правят се съпоставки по аналогия и контраст.

Дейност 2. Учителят насочва учениците към илюстрациите в учебното помагало (снимки, детски рисунки). Поставя въпросите: *Как изглежда опожарената или изсечената гора? Какви са последиците за растителния и животинския свят в нея? Какви са последиците за хората днес и след години?* Важно е учениците да се замислят и да проявят загриженост за околната среда. В дискусиата те могат да посочат примери за замърсяване на непосредствено заобикалящата среда – в селището и в околностите. Учителят поставя въпроси във връзка с настъпила екологична ситуация и предприетите мерки за нейното преодоляване. Обръща специално внимание на причините и последици за хората и за околната среда.

Дейност 3. По избор учениците рисуват пейзажи, серия от рисунки, комикс за природни бедствия и замърсяване на околната среда, предизвикано от хората. Могат да бъдат предложени примерни теми като: „С очите си видях бедата“, „Природно бедствие“, „Опожарената гора“, „Наводнение“ или учениците самостоятелно да определят своя тема за изпълнение на рисунката. Важно е те да бъдат насочени към самостоятелен избор на изразни средства (цветове, пространство, форми) за изразяване на емоционални чувства и отношение към тези проблеми в околната среда. В процеса на работа е необходимо учителят да предостави възможност на учениците да споделят свои наблюдения, впечатления, преживявания чрез словестни описания и въпроси.

Дейност 4. Учителят поставя задача за работа в малки групи. При изпълнение на задачата учениците е необходимо да включат готовите рисунки в постери, да създадат визуални знаци, картички. С готовите ученически произведения се организират изложби в училището, в селището с благотворителна цел – в помощ на пострадали райони от природни бедствия.

В урока могат да бъдат предложени други дейности, например – да се изобразят реални и фантазни ситуации с обекти и среда чрез преминаване от един тип връзки към друг (Приложение 3). В този случай се поощрява въображението и фантазията за представяне и преодоляване на екологични ситуации в локален и в глобален план (на морското дъно, на сушата и др.). Важно е да бъде стимулирано въображението и фантазията на учениците за създаване на „машини и технологии“ на бъдещето. Необходимо е учениците да се замислят над въпросите: *Как може да бъде подобрен живота на хората в условията на природно бедствие? и Как екологичните ситуации могат да бъдат предотвратявани или управлявани?*

Обратна връзка

В урока се оценяват знанията и уменията на учениците:

- да откриват визуални промени в околната среда;
- да разбират причините и последици от замърсяване или природни бедствия;
- да бъдат съпричастни към живота на хората в условията на

природно бедствие или екологична ситуация;

– да откриват начини за подобряване живота на хората и на околната среда в условията на екологични ситуации;

– да проявяват усет и загриженост към запазване на красотата и хармонията в природата.

Тема на урока:
Замърсяване с битови отпадъци

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Учениците да осъзнаят важността на проблема за замърсяването с битови отпадъци на базата на собствения си опит. Да разберат необходимостта от опазване на чистотата. Да осмислят своето отношение към проблема, като посочат начини за намаляване и решаване на замърсяването.

Материали: текст и илюстрации в учебното помагало, свързани с темата, различни източници – енциклопедии, специализирани книги и др., найлонови или големи хартиени чували, лист хартия.

Методически насоки

Учителят въвежда учениците в проблема, като обръща внимание на сериозността и значимостта му. Дава примери от селището, в което учениците живеят. Посочва ефективността на събирането на битовите отпадъци, като отбелязва, че от всеки от нас зависи отпадъците да попаднат в сметищата.

Дейност 1. *Работа с илюстрациите.* В помагалото има специфични илюстрации, свързани с разглеждания проблем. Обръща се внимание на тяхната същност, като се насочва възприятието на учениците към източниците на замърсяване с битови отпадъци.

На основата на беседата и работата по илюстрациите се поставя задача на учениците да отговорят на въпросите, като попълнят предоставената им бланка (Приложение 4 – работен лист).

След завършване на дейността се обсъждат отговорите, като особено внимание се обръща на възможностите за използване на битовите отпадъци за някаква стопанска дейност. Разглеждат се и се обсъждат най-интересните предложения на учениците.

Дейност 2. *Организирана дейност.* Доставят се найлонови или хартиени чували, в които да се събере сметта от училищния двор. Работи се по групи от няколко човека. Припомня се на учениците приказката „Сливи за смет“ и поуците от нея. Предоставя се достатъчно време за провеждане на дейността, след което чувалите се поставят в контейнерите или на определените за битови отпадъци места. Накрая се прави обобщение на свършената работа и се достига до извода, че чистотата на стаята, дома, училището, селището, в което живем и работим, зависи единствено от нас.

Дейност 3. На един лист всеки ученик трябва да напише кратко обръщение (или рисунка, знак и пр.) към учениците в училището – защо не трябва да замърсяват с битови отпадъци. Получените обръщения се обсъждат и най-добрите се поощряват.

Обратна връзка

Оценяват се знанията и уменията на учениците, свързани с битовите отпадъци, тяхното събиране и оползотворяване, възможностите лично да участват в решаването на проблеми-

те по отношение на битовите отпадъци, да съзнават необходимостта да опазват дома си и училището чисти.

В помощ на учителя:

Огромна е масата на ежегодно изхвърляните отпадъци в отделните страни. Например на един човек от населението в САЩ годишно се падат по 550 кг, в Канада – 380 кг, Франция – 360 кг, Швеция – 210 кг, а в България – ок. 340 кг.

Установено е, че от 50 до 80% от отпадъците са потенциални материални ресурси, които отново могат да се въвлекат в стопански оборот. Създадени са много предприятия за вторична преработка на хартиени отпадъци, стъкло, метали и др. Например в САЩ над 250 предприятия работят само с вторично преработена хартия. Швейцария е страната, в която годишно вторично се преработват по 20 кг стъкло на човек от населението.

Тема на урока:

Метла или прахосмукачка

Урок за творческа дейност

Времетраене – 1 учебен час.

Цели: Да се разкрият при наблюдение най-общо и да се изобразят типичните елементи и конструкции на средства, съоръжения и машини за събиране на битови отпадъци и тяхното използване в ежедневието. Да се обогатят зрителните представи за традиционни и съвременни средства за събиране на отпадъци във фантазни ситуации.

Материали:

за учителя: метла, лопата, кофа; прахосмукачка; фотоси на машини за събиране на смет; илюстрации към приказки и разкази като Баба Яга (приказка), Баба Яга върху прахосмукачка (Джани Родари); Хари Потър;

за ученика: материали за рисуване, апликиране, моделиране и конструиране.

Методически насоки

В часа чрез задачи за изобразителна дейност се развиват творческото мислене и конструктивните способности на учениците.

Дейност 1. Диференцират се зрителните особености на различни способи за събиране на битови отпадъци: а) ръчно – метла; б) съоръжение – прахосмукачка; в) машина – сметосъбирачна кола с валеж от четки и кранове за водна струя.

Дейност 2. Скицират се, по избор, отделни предмети/съоръжения за събиране на смет или те се включват в тематично-сюжетни композиции – рисунки, апликации, моделирани фигури. В комикс могат да се разкрият обикновени или забавно-весели ситуации на тази тема (*Кой и как „прави“ боклук? Кой и как го събира? Какво би станало, ако отпадъците не се събират редовно?*)

Дейност 3. Илюстрират се приказки и разкази по темата. Например, съпоставят се реалните ситуации с метлата в приказката „Сливи за смет“ (позната на учениците от 2. клас) с фантазните ситуации на Баба Яга от народната приказка или от приказката на Джани Родари, в която Баба Яга лети върху прахосмукачка, изместила вече на много места метлата. В отделни сцени или чрез комикс се показват интересни моменти от известната игра в романа за Хари Потър.

Дейност 4. По желание, учениците могат да разработят в извънучебно време свои реални или фантазни проекти за нови машини и съоръжения за събиране на отпадъци и превозването им до сметищата или до заводите за тяхната преработка.

Последователността на дейностите е примерна. В хода на урока учителят може да разменя местата им или да ги комбинира, като ги разглежда успоредно (например съоръжение – ситуация) или комбинирано (например реалност с фантазия; традиция със съвременност). Конструктивните особености на средствата за събиране на отпадъци се отбелязват най-общо от зрителна гледна точка, без да се изисква задължително съответствие с техническите им елементи и функции.

Обратна връзка

В този урок се оценяват уменията на учениците да разпознават зрително различни начини и средства за събиране на отпадъци и да отразяват в тематични рисунки своята роля за поддържане на чиста околна среда. Проверява се също възможността им да фантазират, като откъсват обектите от техните реални свойства и ги съотнасят към минали или съвременни ситуации (например с метла се лети – Баба Яга, Хари Потър, но Джани Родари предлага това, в една съвременна приказка, да става с прахосмукачка, защото тя е заместила днес метлата).

Обобщена тема 3

Обществена среда: културни различия и равнопоставеност

Лична и обществена собственост

Етическото измерение на въпросите за собствеността в тази обобщена тема разкриват важен аспект на разбирането за устойчиво развитие. В темата се разглеждат индивидуалната и обществената отговорност за опазване на собствеността. Поставят се въпросите за това, какво значи да си собственик и да имаш собственост, на кого принадлежи околната среда, чия грижа и отговорност е нейното опазване и развитие. По тези и други въпроси учениците дискутират, усвояват модели на активно участие при вземане на решения, споделяне на отговорност, постигане на справедливост. Взаимовръзките на икономическите, екологичните и етичните измерения при разглеждането на собствеността са необходима предпоставка за възпитаването на добри стопани в личен и в обществен план.

Чрез обучението по тази тема учениците:

- усвояват знания за собственост;
- проявяват критично отношение към разхищението, похабяването, унищожаването на различни видове собственост;
- включват се в инициативи за опазване на общата собственост.

Уроци по обобщена тема 3:

- Какво значи да си собственик?
- Грижи за собствеността
- Как използваме общата собственост?
Урок за наблюдение
- Наследници на богатата култура
Урок за творческа дейност

Времетраене: 2 учебни часа.

Цели: Като посочват примери и обсъждат ситуации, учениците изграждат елементарно понятие за собственост. Показват, че разбират собствеността като грижа и отговорност.

Материали: листове с диалозите за обсъждане.

Методически насоки

Дейност 1. В началото на урока се прочита текстът, след което учителят задава въпроси, дали учениците са съгласни с твърденията на децата и как ще се обосноват.

Ваня: *Аз имам саксии с цветя. Те са мои и мога да правя с тях каквото си искам.*

Симеон: *Мама и татко притежават ресторант. Те могат да правят с него каквото си искат, дори да го разрушат.*

Гошо: *Аз имам моя топка. Ако искам, мога да я спукам.*

Митко: *Градината не е моя и никой не ме гледа. Мога да изхвърля опаковката на бонбоните в нея.*

Криси: *Гората е на всички. Всеки може да си отсече, което си иска дърво.*

Тема на урока:
Какво значи да си собственик?

Мишо: Птиците са ниции. Аз мога да ги убивам по всяко време.

Целта на обсъждането е учениците да активират своя опит във връзка с конкретни житейски ситуации, свързани с отношенията на собственост. Очаква се учениците да стигнат до заключението, че в твърденията на децата личи недобро отношение към различните неща, независимо от това, дали ги притежават или не.

Така естествено се стига до основния въпрос:

Какво значи да имаш собственост?

Учениците прочитат в речника обяснението на думата *собственик* – притежател, владетел, който има право свободно да разполага с нещо.

Дейност 2. *Поставя се задача: Кой каква собственост има?* Учителят дава инструкция на учениците всеки да раздели страницата на тетрадката си на три части. В първата част да запише нещата, които са само негово притежание (само той ползва), във втората – тези, които се притежават от всички в семейството (ползват се от цялото семейство), в третата – тези, които са притежание на цялото селище (ползват се от всички хора в него). Заедно се коментира изпълнението на задачата. Възлага се на учениците да определят как се наричат трите вида собственост в зависимост от това, кой е притежателят – притежател е всеки човек лично, притежател е семейството, притежател е общността от хора в селището, в държавата.

Като илюстрация се използва откъсът от произведението „Малкият принц“ на Антоан гьо Сент-Екзюпери.

Из „Малкият принц“

Малкият принц: Е, какво правиш ти с петстотин милиона звезди?

Бизнесменът: Нищо. Притежавам ги.

Малкият принц: [...] А за какво ти е да притежаваш звездите?

Бизнесменът: За да бъда богат.

Малкият принц: [...] А какво ги правиш?

Бизнесменът: Разпореждам се с тях. Броя ги, втори път ги броя – това е мъчно. Но аз съм сериозен човек.

Малкият принц: Аз пък, ако притежавам шалче, мога да го сложа на шията си и да си го нося. Ако притежавам някое цвете, мога да откъсна своето цвете и да си го отнеса. Но ти не можеш да обереш звездите!

Бизнесменът: Не, но мога да ги туря в банката... Написвам на късче хартия броя на своите звезди. И след това заключвам в едно чекмедже тая хартийка.

Малкият принц: И това ли е всичко?

Бизнесменът: Това стига.

Малкият принц: Аз притежавам едно цвете, което поливам всеки ден. Притежавам три вулкана, които чистя всяка седмица. Чистя също тъй и угасналия. Човек никога не знае какво може да се случи. За моите вулкани и моето цвете е полезно, че аз ги притежавам. Но ти не си полезен на звездите.

Текстът се анализира чрез въпросите:

- Кой от двамата наистина е собственик? Защо?

● Как разбирате гумите на Малкия принц „За моите вулкани и за моето цвете е полезно, че аз ги притежавам.“?

Учениците се насочват да обобщят своите разсъждения:

Да бъдеш собственик на нещо означава да се ползваш от благата му, но и да полагаш грижи за него.

Домът, в който живее семейството, дава подслон и сигурност на всеки един от членовете му. Затова всеки според силите си полага за него грижи на добър стопанин.

Земята е домът на всички хора. Какво получаваме от нея и какви грижи трябва да полагаме за нея като добри стопани? – Всеки сам трябва да си отговори.

Дейност 3. Провежда се беседа по следните въпроси:

● Полезно ли е за вашите лични вещи, за вашия домашен любимец, за вашите цветя, че вие ги притежавате?

● Кой полага грижи за семейната собственост?

● Дайте пример за това, как вие участвате в грижите за семейната собственост.

● Кой се грижи за обществените сгради, улиците, историческите и културните паметници, които се ползват от всички хора?

Дейност 4. В края на урока на учениците се възлага да организират изложба от рисунки, колажи, плакати на тема „Хората – добри стопани на Земята“.

Обратна връзка

Оценете уменията на учениците да идентифицират различни видове собственост и да дават примери за поведение на добър стопанин в личен и в обществен план, включително и към природата.

Тема на урока: Грижи за собствеността

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Чрез решаване на конкретни казуси учениците предлагат инициативи за опазване на личната собственост и собствеността на хората от селището.

Материали: работни листове с текстове и задачи за групите.

Методически насоки

Дейност 1. Работа с илюстративен материал. Учениците си припомнят познатите видове собственост и дават примери. Разглеждат се илюстрациите, поместени на страниците на урока, и им се поставят въпросите:

● Чия собственост са предметите на снимките? Защо?

● Кой има грижата (отговорността) за тях? (собственикът – общината, всички, които ги ползват)

● От кого зависи улиците, парковете, площадите да са чисти и поддържани?

Стигат до извода, че отговорността за състоянието на собствеността, която се ползва от всички в селището, е на тези, които управляват селото/града, и на тези, които я ползват.

Дейност 2. Работа по групи. Учениците се разделят на четири групи и на всеки се раздава лист със съответен текст с въпроси и задачи към него.

Определя се време за работа.

I група

Когато времето е хубаво, в градинката се събират хора от целия квартал. В нея отсядат за отпих възрастни, майки разхождат бебетата си в колички, а като се смрачи, по пейките се виждат дори влюбени.

През пролетта дойдоха работници и оформиха алеи, засадиха цветя и дръвчета, направиха фонтанче. Сега някои от дръвчетата са скършени, има изкъртени пейки, а фонтанът е пълен с камъни, пръчки и други боклуци. Никой даже не се спира там.

- Чия собственост е градинката?
- От кого се ползва?
- Какво е карало хората преди да ползват градинката, а след това – не?
- Защо според вас тя е в това състояние?
- Кой трябва да полага грижи за нея?
- Дайте примери как да стане това.

II група

В нашето училище учим френски език и имаме приятелски връзки с ученици от един френски град. През това лято взаимно си гостувахме.

Когато доведох моя френски приятел пред входа на жилищния ни блок, много се засрамах. Сякаш за първи път през неговите очи видях отпаканата трева, буренясалите лежи, боклуците, пръснати пред целия блок.

Вечерта написах писмо, а на сутринта го пуснах във всяка пощенска кутия. Искам нещата да се променят!

- Опитайте се да видите вашия вход, вашата улица, вашето училище през очите на някой непознат. Ще ги харесате ли? Обсъдете в групата.
- Напишете писмото, което това дете е изпратило до своите съседи. Според вас по какъв начин е намислило да промени нещата?

III група

В коридора на нашето училище има гардеробчета, но никой не ги използва. Ако си оставиш вещите в някое гардеробче, после винаги нещо ти липсва. Затова, въпреки че на чина няма място за всичките учебници, чантата, екипа за спорт и другите неща, които всеки ден носим, ние ги държим при себе си – на чина, под чина, до чина на пода. Много е неудобно! Особено зимно време, когато освен за всичко друго, трябва да намериш място и за палтото, шала, шапката и ръкавиците си. Направо е кошмар! И затова става така, че често ги губим. Тази зима, например, нашите три пъти ми купуват шапка и ръкавици. Последният път ми удържаха от джобните!

- Защо става така, че учениците не могат да опазят личните си вещи?
- Кой е отговорен за това?
- Прави ли са родителите на момчето да му удържат от джобните пари за изгубените вещи?
- Дайте предложения за разрешаване на проблема.

IV група

Бай Хасан е зидар. Къщата му е в най-високата, изложена на постоянен пек през лятото, част на града. И възрастни, и млади се задъхват, докато изкачат пеш улицата. Най-отгоре на баира, там,

където, като се изкатериш по стръмното, умираш за една капка вода, бай Хасан построи чешмичка. Стана красива! Изгради ѝ корито, сложи ѝ месингов кран, а до коритото – навес с пейка, боядисана в зелено. Хората от квартала го благославяха!

След време, защото чешмичката се ползваше непрекъснато, кранът се повреди, водата се заизлива, напълни коритото и потече денонощно надолу по улицата. Боята на пейката пък се поожули от сядане по нея, мястото се разкаля, буреняса и вече не беше така привлекателно, както когато бай Хасан го направи.

- Чия собственост са чешмичката и пейката?
- Кой ги ползва?
- Кой трябва да полага грижи за мястото?
- Дайте предложения как мястото отново да стане привлекателно.

Дейност 3. Заключителна работа. В малки групи се обсъждат предложенията и идеите, които учениците дават за собственото си участие в опазването на конкретни обекти, които са обща собственост.

Обратна връзка

Оценяването се осъществява по време на участие на учениците в груповата работа. Учителят си води бележки, регистриращи конкретно поведение, предложения, изказвания, спорове, аргументи на учениците, които ще бъдат оценени. Стимулира се изразената готовност за участие в дейности по опазване на собствеността.

Тема на урока:
Как използваме
обществената
собственост?
Урок за наблюдение

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Чрез наблюдение върху обект от обществената среда учениците да се приучат да правят оценка на състоянието и ползата му за хората от селището.

Материали: работни листове (Приложение 5).

Методически насоки

Организира се посещение до място или обект, които са обществена собственост. Това може да бъде музей, библиотека, исторически или културен паметник, спортно съоръжение и др. Възможно е обектът да бъде общинска собственост, но временно да се стопанисва от частни лица.

Провежда се среща с хората, които работят в него или отговарят за състоянието, ако има такива, за да разкажат какви конкретни грижи се полагат, с какво този обект е полезен за хората от селището. Особено полезно е учениците сами да отправят въпроси, изразявайки своята заинтересованост към състоянието на посетения обект.

Учениците индивидуално или по групи попълват работен лист. Обсъждат се оценките и се прави извод дали този обект е полезен за хората от града/селото в състоянието, в което се намира.

Обратна връзка

Оценява се уменията на учениците целенасочено да наблюдават конкретен обект от обществената среда, да го оценяват от гледна точка на ползата му за хората в състоянието, в което се намира, да правят изводи за необходимостта от грижи за общата собственост.

Тема на урока

Наследници на богатата култура

Урок за творческа дейност (Работа по проект)

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Да се формира разбиране, че културно-историческото наследство е част от околната среда. Чрез конкретни примери да се развият познания за богатството и разнообразието на културно-исторически паметници и народни традиции у нас. Да се стимулира интерес и загриженост за опазване на културните паметници и традиции. Да се постави началото на създаване на индивидуална колекция от марки, картички или други предмети; малка сбирка или музей в училище.

Материали: илюстрации в помагалото (образци от народното творчество и културно-историческото наследство от различни епохи и региони в страната), работен лист от Приложение б.

Методически насоки

Дейност 1. *Беседа върху наблюдавания обект (музей).* Чрез даване на конкретни въпроси учителят активизира знанията и практическите умения от осъщественото наблюдение/проучване в предходния урок на обект – обществена собственост (музей). Учителят насочва учениците и към илюстрациите в учебното помагало, като поставя въпроси, свързани с предполагаемата възраст на показаните предмети, костюми, накити. След уточнения от учителя, учениците разбират, че някои от показаните предмети са „толкова стари“, че те могат да бъдат измерени със стотици човешки живота. Как са запазени до днес? Кой се грижи за тях? Как става така, че хората днес могат да видят предмети от културно-историческото ни наследство и народните традиции, създадени в дълбоката древност?

Учителят пояснява, че хора, които обичат националната ни история и културните традиции на народа ни, създават и съхраняват ценни сбирки на монети, костюми, предмети от миналото. Чрез тези сбирки са основани първите музеи у нас. Някои хора доброволно предоставят своите сбирки за обществена полза, дават средства за построяване или за възобновяване на стари сгради с културно-историческо значение, в които се намират днешните музеи. Тези хора са *дарители*.

Предметите в музея са *музейни експонати*. Те се съхраняват при специални условия (температура, влажност на въздуха, светлина и др.). За тях се грижат *музейни работници*. Учителят активизира познанията от предхождащите уроци с въпроси за собствеността на музеите, културните паметници. Той поставя следните въпроси: *Каква е съдбата на много сбирки и културни паметници днес? От какво те са застрашени?* Учениците изброяват причини за унищожаването и разрушаването им (иманяри, природни бедствия, неподходящи атмосферни условия, кражби, липса на финансови средства за реставриране и съхраняване). След обсъждане, учениците предлагат начини за тяхното запазване и съхраняване.

Дейност 2. *Интерес към колекционерството.* По предварително поставена задача учениците правят лични сбирки (колекции), съобразно интересите си – пощенски марки, картички, монети от различни страни, кибритени кутийки и др. В класа те подреждат донесените сбирки. Всеки „собственик“ на сбирка я представя пред съучениците си. Класната стая се превръща в „малък музей“. Всички ученици в класа се запознават с донесените от съу-

чениците си предмети.

Тази дейност има за цел да стимулира интерес към събирателството, колекционерството, грижа за съхранението и представянето на предмети с определено значение. Чрез грижата за личната собственост се разчита в урока да се формира загриженост за опазване и съхраняване на общата собственост.

Дейност 3. Практическа работа. Съобразно условията в региона и интересите на учениците, учителят поставя задача за създаване на ученически албуми (книжки), където ученици (индивидуално или в малки групи) представят чрез рисунки и описания предмети от историческото минало в родния край или от собствената си колекция. Към албума могат да се направят картички и да се организира изложба с благотворителна цел в училището.

С набраните средства може да се създаде малък музей в училището/в селището, а учениците да се грижат за съхраняването и обогатяването на сбирката от предмети.

Обратна връзка

В урока се поощрява интересът към събирателството, колекционерството. В него учениците разбират как личната собственост може да бъде полезна за много повече хора, когато се предостави за общо ползване. Общата собственост може да бъде опазвана, когато се грижим за нея. До голяма степен грижата за личната собственост формира умения и отношение, които могат да бъдат приложени при опазване на общата собственост.

Обобщена тема **5** Качество на живот Здравословна среда за живот

Качеството на живот е важен аспект на образованието за устойчиво развитие. От гледна точка на устойчивото развитие доброто здраве се разглежда в контекста на взаимовръзката на дейността на човека и състоянието на околната среда. Тази тема засяга взаимодействието между човека и природата и по отношение на познаване и използване на природните богатства за лечение и отгих. Елиминирането на заплахите за здравето на хората например чрез безвредна храна, значително намаляване използването на химикали и мерки за предотвратяване на инфекциозните болести могат да бъдат постигнати само когато има високо ниво на знания сред хората.

Чрез обучението по тази тема учениците:

- определят взаимната зависимост между биологичното разнообразие и здравето на човека;
- осъзнават отговорността на човека за опазване на биоразнообразието в природата.

Уроци по обобщена тема 5:

- Да не допускаме болестта!
- Природата – извор на здраве
Урок за наблюдение
- Посетете това място!

Работа по проект

Тема на урока:

Да не допускаме болестта!

Времетраене: 2 учебни часа.

Цели: Да се изгражда умение у учениците да откриват връзка между дейността на хората, състоянието на околната среда и здравето на човека. Да посочват различни отговорности за здравословното състояние на хората.

Материали: листчета със задачи за групова работа.

Методически насоки

Дейност 1. Урокът може да започне с приказката на Ено Рауг „Когато кравата замучи...“. Задава се въпросът „Защо мишката се страхува от мученето на кравата, нали тя не е котка?“ и учениците се насочват да стигнат до извода, че често нещата, които се случват около нас, само на пръв поглед не ни засягат.

„Когато кравата замучи...“ от Ено Рауг

Всеки път, когато кравата мучеше, мишката започваше да се безпокои, настърхваше цялата и понякога направо се разтреперваше от страх.

– *Защо се страхуваш толкова от кравата?* – попита я жабата. – *Какво може да ти стори тя?*

Мишката обясни на жабата:

– *Щом кравата вечер замучи, значи скоро ще я издоят. А като я издои, стопанката налива в една паничка топло мляко на котката. От него котката получава прилив на сили и веднага хуква да лови мишки.*

– *Добре, че не хуква да лови жаби – заключи кекерицата.*

Но ето че един ден дойде редът и на жабите. Веднъж кравата измуча, стопанката я издои, но котката не можа да изпие всичкото мляко от паничката. Тогава от овощната градина дойде един таралеж и с удоволствие го доизлочи. От топлото мляко той получи такъв прилив на сили, че веднага хукна да лови жаби.

Нашата позната жаба спаси кожата, но оттогава и тя започна да се страхува от вечерното мучене на кравата.

Човек знае, че ако се храни с развалена храна, ще си навреди и затова се пази от такива храни. Често обаче се държи като жабата от приказката и не си дава сметка за връзката между отпадъците, които изхвърля, и храната на трапезата си. Учениците дават примери за това, как по различни пътища (хранителната верига, кръговрата в природата) замърсяванията на водата и почвата могат да са причина за възникване на здравословни проблеми у човека.

В хода на разговора по схемата в учебното помагало, наред с примерите и обясненията, които учениците ще дадат на базата на знанията си до момента, се засяга и въпросът за вредното влияние на мръсния въздух. Уместно е учителят да съобщи допълнителна информация, чрез която да се направят нужните обобщения.

Дейност 2. *Да предотвратим болестта е по-добре, отколкото да я лекуваме!* Все пак човек не е като мишката и когато се безпокои за здравето си, не бездейства, разтреперан от страх, а търси и намира начини да разреши проблемите със замърсяването на околната среда. С учениците се обсъждат въпросите:

- Защо да предотвратиш болестта е по-добре, отколкото да я лекуваш?

- Кои са отговорни за здравето на хората (държавата, производителите, отделните хора)? По какъв начин?

- Какви мерки за намаляване на замърсяването на околната среда са ви известни, които се предприемат от държавата и производителите? (Пречиствателни станции, контрол върху качествата на въздуха в големите градове, върху използваните дози торове и химикали, етикети върху стоките, предоставяне на информация, алеи за пешеходци и велосипедисти и др.)

Дейност 3. *Помогни си сам!* На учениците се поставя задача да прочетат съветите за предпазване от заболявания и да отговорят на въпроса, дали разбират значението на всеки от тях. Изисква се да прогължат списъка.

- Четете съдържанието на всеки продукт, който купувате.
- Перете новите си дрехи, преди да ги облечете, защото може да имат допълнително оцветяване или химикали, които могат да причинят алергии.
- Придържайте се към природни продукти, когато купувате например бои и моливи за рисуване.
- Използвайте слънцезащитен крем, когато сте дълго на открито.
- Пазете се от кърлежи.
- Къпете се само в охранявани места.

Дейност 4. *Работа по групи.* Учителят разделя учениците на групи в зависимост от числеността на класа, но така че във всяка група да има оптимален брой ученици (2–4). За целта някои

от задачите можете да възложите на повече от една група. При представянето на работата им сравнете изпълнението на групите с еднакви задачи – едно и също мнение ли споделят, как са успели да го изразят.

I и II група

Разсъждавайте върху изречението. Изразете съгласие или несъгласие. Дайте примери.

„Много често ние имаме нужда от лекар не поради рани и епидемични болести, а поради начина си на живот.“ („Първи речник по етика. Мисли, легенди и диалози, предназначени за деца“, Нихело Немо)

III и IV група

Продължете диалога между възрастния и детето.

Из „Първи речник по етика. Мисли, легенди и диалози,..."

Възрастен: *Винаги ли тялото ти може да се справи само с живота, или се нуждае от нещо друго?*

Дете: *Сигурно се нуждае от още нещо.*

Възрастен: *Това нещо е лечението. [...] А спомняш ли си какво най-често казват болните, когато страдат?*

Дете: *Казват, че няма нищо по-приятно от здравето, но преди да се разболеят, са били забравили за това.*

V и VI група

Ако се изследва продължителността на живота на хората в различни държави, ще се установи, че колкото е по-богата държавата, толкова хората живеят по-дълго. Как ще обясните това?

Ако учителят прецени, че тази задача не е по силите на учениците, може да я замени със задачата от учебното помагало: „Обяснете как можете да се предпазите от здравословни проблеми, като използвате информацията от етикетите на продуктите.“

Обратна връзка

Прави се преценка на уменията на учениците да посочват връзката между дейността на хората, състоянието на околната среда и здравето на човека, като си служат със знанията си за замърсяването на водата, въздуха и почвата, кръговрата на водата в природата, хранителната верига; да посочват примери за отговорност на държавата, производството и отделния човек за здравето.

В помощ на учителя:

Промислените и битовите отпадъци, използването на различни изкуствени вещества в бита и селското стопанство, непрекъснатото замърсяване на въздуха, водите и почвата оказват вредно влияние върху здравето на човека.

Замърсяването на въздуха е причина децата да се разболяват по-често от хрема, бронхит, алергии, астма и други болести на белите дробове. То е причина и за честите случаи на ламска болест, която се причинява от ухапване от кърлеж.

С питейната вода в организма на човека могат да попаднат много болестотворни организми, които да предизвикат стомашни разстройства, диария, дизентерия и други болести на органите на храненето. Къпането в замърсени води може да доведе до обриви и други раздразнения на кожата, до стомашни разстройства.

Навсякъде по света фермерите използват торове и химикали. Веществата, чрез които се повишава добивът от растения-

та, се наричат „торове“. Химикали се използват за унищожаване на вредителите (плевели, бръмбари, гъсеници) по селскостопанските растения. Те могат да попаднат в храната и питейната вода и да предизвикат заболявания.

Тема на урока:
Природата — извор на здраве
Урок за наблюдение

Времетраене: 1 учебен час.

Цели: Да се даде възможност на учениците да получат информация за изработването на рекламна диплома, на радиопредаване, на материал за интернет страница и др.

Материали: постери, цветни моливи и бои, снимки, вестници, информация, събрана при наблюдението.

Методически насоки

Дейност 1. В зависимост от възможностите и реалните условия, се прави наблюдение на намиращ се в близост санаториум, курортно място, минерален извор, природна гаденост и др.

На учениците се поставя задача да събират информация с цел изработване на рекламна диплома, на радиопредаване, на материал за интернет страница и др. подобни, посветени на посещения обект или местност.

Полезно е да се организира среща с хора, които работят в санаториум или в курортно селище, които са се лекували или са почивали в тези места, с билкари. Учителят подготвя учениците да им задават въпроси (какви заболявания се лекуват, колко хора годишно го посещават, посещава ли се от чужденци, през кой сезон на годината и др.).

Дейност 2. Постават се индивидуални или групови задачи за самостоятелно проучване на информация за природните гадености на местата (например на минералните извори, на билките, които растат, на свойствата на въздуха), за събиране на легенди и предания, свързани с тях.

Обратна връзка

Оценява се активността и инициативността на учениците при изпълнението на поставените индивидуални и групови задачи, събраните от тях материали и информация като готовност за изработването на рекламен материал в урока „Посетете това място!“.

Тема на урока
Посетете това място!
(Работа по проект)

Времетраене: 2 учебни часа.

Цели: Учениците да изберат, подредят и опишат текстове и визуална информация, необходима за създаването на проект за рекламен продукт, с който да покажат значението на лековити местности, обекти, курорти и други от околностите на селището.

Материали: рисувателен лист, материали за рисуване.

Методически насоки

Дейност 1. *Работа с учебното помагало.* Работи се с текстовете и снимковия материал в учебното помагало, за да се обобщат знанията на учениците във връзка с темата „Здравословна среда за живот“. Във встъпителната беседа намира място изясняването на понятието *екологичен туризъм*.

Дейност 2. *Изработване на реклама.* Чрез беседа и обсъждане се конкретизира най-подходящата информация, която е необходима за съответния рекламен продукт, и каква форма трябва

да има: текст, снимков материал, илюстрации и др.

Работата се организира по групи за изработване и представяне на рекламния продукт. Желателно е това да са същите групи, които вече са правили проучване и са участвали в наблюдението „Природата – извор на здраве“. Групите могат да се определят според вида на рекламния продукт (рекламна дупляна, рекламна интернет страница, рекламно радиопредаване и др.), според обектите, които ще представят (ако са различни) или според вида на материала, който ще подготвят, и задачата, която ще изпълняват (например: група на фотографите, група на писателите, група на дизайнерите). Определя се време за изработването и време за представянето на продуктите от работата на групите. Накрая учениците се поощряват да подготвят изложба на рекламните продукти.

Обратна връзка

Оценява се уменията на учениците чрез избрани от тях изрази средства да покажат значението на конкретно лечебно място, като посочат природните дадености и влиянието им върху здравето на човека.

В помощ на учителя
(Източник: страници от интернет)

Велинград е разположен в живописна долина на река Чепинска, на височина 750 м и отстои на 81 км от Пловдив и на 196 км от Смолян. Намира се в най-хубавата част на Западните Родопи – Чепинската котловина.

Красивата природа се допълва от мекия и приятен климат. Средната годишна температура е 9 °С. Зимата е мека, лятото – прохладно, а есента е по-топла от пролетта. Околността е изключително богата на минерални извори, подходящи за лечение на различни заболявания – на опорно-двигателния апарат, на нервната система, белодробни и много други. По изобилие и разнообразие на минералните си води Велинград се нарежда на първо място в България. Общият дебит на 80-те минерални извора е 170 л/сек. Градът разполага с над 10 минерални открити и закрити басейна с градски плажове, 20 хотела, 43 почивни домове и санаториуми и 6 минерални бани. Истинско чудо на природата е най-големият карстов извор в България – „Клептуза“, от който всяка секунда на повърхността бликат 570 л леденостудена вода. Тези природни дадености са предпоставка Велинград да стане един от най-големите балнеоложки курорти у нас, с годишен капацитет над 300 000 почиващи и туристи. Градът има потенциал за развитие и на зимния ски туризъм.

Изключително живописни са околностите на Велинград – богати иглолистни и широколистни гори, красиви поляни и кристално чисти реки. Известни със своята прелест са местностите Юндола, Белмекен, Куртово, Кладова, Черновърх и много други. Примамливо място за спортисти и риболовци са язовирите „Батак“, „Доспат“ и „Белмекен“.

Сангански е курортен град, разположен върху западните склонове на Пирин планина, край устието на река Санганска Бистрица, на 225 м надморска височина. Известен е с уникалния си климат и лековитите минерални извори. Средиземноморското влияние прави зимата мека, а есента е топла и продължителна. Средната измерена температура през цялата година е 14,7 °С. Минералните извори в града са били известни и използвани още

от дълбока древност. На територията на града има 6 минерални извора, чиято термоминерална вода е с температура от 78 до 81°C. Общият им дебит е около 1400 литра в минута. Курортът се посещава през цялата година и е придобил славата на балнеологичен център за лекуване на хронични белодробни заболявания, кожни алергии, синусити, бъбречни и урологични заболявания, неврологични заболявания и др. На територия 334 дка в Сандански е изграден уникален градски парк с изкуствено езеро, където виреят над 200 средиземноморски растителни вида.

Банкя е световноизвестен здравен курорт. Той е разположен в красивата долина на склона на планината Люлин, на 17 км от София, с височина над морското равнище 630–640 м. Минералните води са безцветни, топли, с лека концентрация на минерали и температура около 36,5–37 °С. Климатът е умерено континентален. Средната годишна температура на въздуха е 9,4 °С (средната температура за януари е минус 2 °С, а за юли – 19,6 °С). Лятото е свежо, есента е топла и слънчева, а зимата – умерено студена. Тези климатични условия са благоприятни както за целогодишно лечение, така и за обща профилактика и оздравяване на организма. Балнеотерапевтичният курорт в Банкя се развива като курорт за рехабилитация на сърдечно-съдовата система, нервната система и обмяната на веществата, придобил международна известност.

Хисаря – прочутият лечебен курорт на Аугуста (древното име на Хисаря), е разположен в центъра на България, в южните части на Средна гора, на 42 км северно от Пловдив и на 160 км източно от София. Той е близко до живописната Розова долина. Днес Хисаря е модерен лечебен курорт, чието най-голямо преимущество са 22-та минерални извора с температура от 37° до 52 °С. Минералната вода е мека, чиста, безцветна, няма мирис, вкусна е. Водата има лечебни свойства главно за болести на бъбреците, отделителната система, черния дроб, жлъчния мехур, храносмилателната система и панкреаса.

Кюстендил е един от най-известните български курорти. Разположен е в подножието на планината Осогово, с надморска височина 510–530 м. Благодарение на тучната растителност и красивите градини, спретнатите хубави къщи, градът е освежаващо зелен и приветлив. Минералната вода от безбройните източници (естествени извори и кладенци) има почти постоянно химично съдържание и температура. Тя е чиста, безцветна, с приятен вкус и лек мирис. Водата е с лека концентрация на минерали. Лечебните и профилактичните ѝ качества се дължат на високата температура, леката минерализация и относително високото съдържание на флуор. Лековитата кюстендилска минерална вода е известна още от древността. Така с приятния си климат, торфното поле, минералните води и възможността за специално лечение с плодова диета Кюстендил привлича множество туристи от България и чужбина.

Полезни адреси в интернет:

<http://www.velingrad.bg/>

<http://www.sandanski.bg.com/>

<http://bankya.com/>

<http://www.posoka.com/destinacii/>

ПРИМЕРНО ГОДИШНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ ПО УЧЕБНИ СЕДМИЦИ

Месец	Дата	№ по ред	Брой часове	ТЕМА НА УРОКА	Обобщена тема
септември		1.	1	Въздух – замърсяване и опазване	1. Околна среда: опазване и защита
		2.	1	Водата в природата	1. Околна среда: опазване и защита
октомври		3.	1	Почвите – замърсяване и опазване	1. Околна среда: опазване и защита
		4.	1	Опазването на земята, водата и въздуха в творчеството на децата <i>(Урок за творческа дейност)</i>	1. Околна среда: опазване и защита
ноември		5.	1	Замърсяване с битови отпадъци	1. Околна среда: опазване и защита
		6.	1	Метла или прахосмукачка <i>(Урок за творческа дейност)</i>	1. Околна среда: опазване и защита
		7.	1	Кой какви стоки и услуги ползва?	2. Природни ресурси, производство и потребление
		8.	1	Разхищение или пестеливост	2. Природни ресурси, производство и
декември		9. 10.	2	Да направим разумен избор!	2. Природни ресурси, производство и
		11. 12.	2	Ценният подарък <i>(Урок за наблюдение и творческа дейност)</i>	2. Природни ресурси, производство и
	януари		13. 14.	2	Какво значи да си собственик?
		15.	1	Грижи за собствеността	3. Обществена среда: културни различия и равнопоставеност
февруари		16.	1	Как използваме обществената собственост? <i>(Урок за наблюдение)</i>	3. Обществена среда: културни различия и равнопоставеност
		17.	1	Наследници на богата култура <i>(Урок за наблюдение и творческа дейност)</i>	3. Обществена среда: културни различия и равнопоставеност
		18.	1	Природата – източник на енергия	4. Съвременни технологии и опазване на околната среда
		19.	1	Предмети, които се движат <i>(Урок за наблюдение и творческа дейност)</i>	4. Съвременни технологии и опазване на околната среда
март		20. 21.	2	Да не допускаме болестта!	5. Качество на живот
		22.	1	Природата – извор на здраве <i>(Урок за наблюдение)</i>	5. Качество на живот
		23. 24.	2	Посетете това място! <i>(Работа по проект)</i>	5. Качество на живот
април		25.	1	Растителният и животинският свят на България	6. Информираност, активност и справедливи решения
		26.	1	Червената книга на България	6. Информираност, активност и справедливи решения
		27.	1	Любимци в природата <i>(Урок за творческа дейност)</i>	6. Информираност, активност и справедливи решения
май		28.	1	Национални паркове и резервати в България <i>(Проучване и творческа дейност)</i>	6. Информираност, активност и справедливи решения
		29.	1	Празници, посветени на природата <i>(Проучване и творческа дейност)</i>	6. Информираност, активност и справедливи решения
		30. 31.	2	Да грабваме раниците! <i>(Екскурзия сред природата)</i>	6. Информираност, активност и справедливи решения
		32.	1	Какво научихме за околната среда в България? <i>(Годишно обобщение)</i>	

ГЕОГРАФСКА КАРТА – умалено изображение на част или на цялата земна повърхност върху равнина (плоскост) с помощта на условни знаци и цветове.

ГРИЖА – грижата не е просто тревога за някого и за нещо. Грижата е изискване мислите и чувствата ни да се превърнат в действие. Но как ще се погрижиш добре за някого, ако не си разбрал от какво точно се нуждае той? Значи, първо трябва да узнаеш какво е необходимо на другия. Ала грижата не се изчерпва с обслужване на нуждаещия се от нея. Тя е и чувствителност към положението на другия, съпричастност към едно състояние – на средата, на растенията, на животните, в което нещо липсва, нещо не е наред, нещо трябва да се подобри. Да те е грижа означава да прецениш дали това, което правиш, променя нещата. Кое е невъзможно, без да си направил нещо, за да ги промениш.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ (ЕС) – общност от европейски страни, в които хората се трудят и придвижват в съюза без ограничения. От 2007 г. България е член на ЕС.

ЕКОТУРИЗЪМ – туризъм в природни и населени места, където въздухът, водата и почвата са запазени от замърсявания; животът на хората е в хармония с природата.

ЕПИДЕМИЯ – широко разпространение на някоя заразна болест, която лесно обхваща населението на цели области.

ИНДУСТРИЯ – дял на стопанството на страната, в който чрез машини се преработват материали в готови изделия.

ИНДУСТРИАЛЕН (ПРОМИШЛЕН) ЦЕНТЪР – съсредоточаване на няколко различни производства на стоки и материали в едно селище.

НЕФТ – идеята за органичния произход на нефта има най-много привърженици. Според нея нефтът се е образувал от разложена се растителност, от изгнили водорасли или от животински останки, които след дълги биохимични процеси се превръщат в нефт.

НИЩЕТА – бедност, недоимък.

ОТГОВОРНОСТ – задължение на човек да отговаря за своите действия и постъпки. Най-често я разбираме като готовност и способност да понесем последиците от своите действия и бездействия. Ако хвърлим пластмасовата чашка на улицата, ще живеем на мръсна улица. Ако изтребим всички змии, ще се размножат гризачите и ще унищожат реколтата ни. Отговорността е и способността ни да чуем въпросите на природата към нас и да се опитаме да им отговорим. Какво ни казва раненото животно? Какво ни съобщава неприятната миризма на реката? Какво трябва да направим, за да се промени това положение?

ОХОЛСТВО – богатство, имотност, заможност. Живот на широко, в изобилие.

ПЕСТЕЛИВОСТ – качество на човек, който се въздържа от излишни разходи на пари, материали и гр., който икономисва.

ПОЧВА – горният слой на земната повърхност, който притежава свойството плодородие.

ПРИРОДОЗАЩИТНИК – човек, който организира и участва в дейности по опазването на природната среда.

РАЗХИЩЕНИЕ – пражосничество, разточителство, разсипничество. Неоправдано, неразумно изразходване на много пари и материали.

РУДИ – скали, от които след преработка се получават метали. В името на рудата се съдържа и получаваният метал: напр. желязна руда, медна руда и пр.

СОБСТВЕНИК – притежател, владетел, който има право свободно да разполага с нещо.

ТОРОВЕ – вещества, които се използват, за да се повиши добивът от отглежданите селскостопански растения.

ХИМИЧЕСКИ ВЕЩЕСТВА – изкуствено получени от човека вещества, които иначе не се намират в природата. Химически вещества има в боите, почистващите препарати, някои лекарства и препарати за унищожаване на вредителите по селскостопанските растения, торове и др.

ЧЕРВЕНА КНИГА – книга, в която са вписани редки и застрашени от изчезване растения и животни.

ПЛАСТМАСИ – изкуствени материали. Класифицират се по химичен произход, по структура или по други признаци. Преработват се чрез шприцоване, леене, екструзия, пресоване, изтегляне и др.

Интернет сайтове в помощ на учителя:

- <http://www.pafbg.org> – Фонд защитени територии;
- <http://www.moew.government.bg> – Министерство на околната среда и водите;
- <http://www.moew.government.bg> – Изпълнителна агенция по околната среда;
- <http://www.bulgariannationalparks.org> – Български национални паркове;
- <http://www.centralbalkannationalpark.org> – Национален парк „Централен Балкан“;
- <http://www.rilanationalpark.org/bg> – Национален парк „Рила“;
- <http://www.pirin-np.com> – Национален парк „Пирин“;
- <http://www.parkstrandja.hit.bg> – Природен парк „Странджа“;
- <http://www.bbf.biodiversity.bg> – Българска фондация „Биоразнообразие“;
- <http://www.bsrb.org> – Българско дружество за защита на птиците;
- <http://www.wf-bg.org> – Сдружение „Природен фонд“;
- <http://www.balkani.org> – Сдружение за дива природа „Балкани“;
- <http://chm.moew.government.bg/IndexDetails.cfm?VID=17&vPage=1> – Биоразнообразие в България;
- <http://www.greenbalkans.org> – ЗЕЛЕНИ БАЛКАНИ – федерация на природозащитни сдружения;
- <http://bats-bulgaria.org> – Г;
- <http://www.zazemiata.org> – За Земята;
- <http://www.bornat.org> – Сдружение „Природа на заем“;
- <http://baatbg.org> – Българска асоциация за алтернативен туризъм (БААТ);
- <http://www.planini.com> – Асоциация „Планини и хора“;
- <http://eco.rhodope.net> – Екологична организация „Родопи“;
- <http://www.fwff.org> – Фонд за дивата флора и фауна.

КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ
към учебното помагало
„СВЕТЪТ ОКОЛО НАС“
за 3. клас

Автори
Соня Мелоян
Румен Пенин
Петя Иванова
Драган Цемцов

Редактор
Вера Симеонова

Графичен дизайн
Боряна Паскалева

Коректор
Яворина Николова

Българска. Първо издание
Формат 8/60/90.
Печатни коли 9,5

Издателство АРТИДЕЯ

Печат
БУЛВЕСТ – СОФИЯ АД,
печатница „Вулкан“

Литература

Декларация за образование за устойчиво развитие от министрите на околната среда на ИКЕООН, Пета министерска конференция „Околна среда за Европа“ – Киев, Украйна 21–23.05.2003.

Иванова, Н. и др. Христоматия пъстроцветни странички. Сборник художествени текстове за допълнително четене за 2. клас. Издателска къща „Труд“, София, 2001.

Иванова, П. и др. За правата на детето. София, 1999.

Иванова, П. и др. За чиста планета. София, Булвест 2000, 1998.

Йорданова, М. SOS приятели. Как да помагаме на своите връстници. Практическо пособие. Център „Отворено образование“.

Конвенция на ООН за правата на детето. Учебно пособие по оригинално издание на организациите „Спасете децата“ (Обединено Кралство Великобритания).

Минчева–Ризова, М. и др. Програма РаМО – образователна програма за развитие на межкултурен опит. Методическо ръководство. Фондация „Междуетническа инициатива за човешки права“, София, 2000.

Повече от 100 чудеса на природата в България. София, Фют, 2005.

Повече от 100 удивителни животни в България. София, Фют, 2005.

Повече от 100 удивителни пещери в България. София, Фют, 2005.

Преподаване по проблемите на правата на човека. Практически занимания за начално и средно училище. Представителство на ООН в България, София, 1996.

Проект „Лятното философско еко-училище Добревици’2001“
Пътеводител за родители и учители. Какво трябва да знаем за наркотиците. Фондация „Свободна и демократична България“, София, 2003.

Стратегия за образование за устойчиво развитие на ИКЕООН, 2003.

Тейлър, Марк. Европейска конвенция за правата на човека. Начални стъпки за учители. Дирекция по комуникации и изследвания, Съвет на Европа, 2001.